

Izlaganje sa znanstvenog skupa
316.644(497.5):32
316.334.3(497.5)

Recentna zbivanja na hrvatskom političkom tržištu: konjunktura ili temeljna promjena političkih stavova?

JOSIP ŽUPANOV*

Sažetak

Prema redovnim anketama "Globusa" poslije vojne akcije "Bljesak" i "Oluja" znatno je povećan politički rejting HDZ-a a opao liberala i drugih stranaka. Na temelju određenih pretpostavki autor zaključuje da se ne radi o radikalnim promjenama političkih stavova i orijentacija biračkog tijela već prije o promjenama izazvanim situacijom u političkoj konjunkturi. Istraživanje pokazuje da se politički stavovi nalaze na pola puta između tradicionalizma i modernizma, te da su šanse za razvoj demokracije u Hrvatskoj u mirnodopskom razdoblju znatne.

Poslije operacije "Bljesak", a posebno poslije "Oluje", znatno se povećao politički rejting HDZ-a, prema "Globusovim" anketama. Kako to objasniti? Je li riječ samo o trenutnoj plimi što ju je izazvala nacionalna euforija ili je to izraz dubljih promjena političkih stavova u hrvatskom biračkom tijelu? Ako je doista došlo do promjena u temeljnim političkim stavovima, je li riječ o naglim promjenama što su ih izazvale dramatske vojne pobjede¹ ili je to samo završna faza neke dulje evolucije ili devolucije političkih stavova? U daljem tekstu pokušat ću, makar i tentativno, odgovoriti na ta pitanja.

Moguća su dva pristupa tom problemu, koji se ne isključuju. Prvi pristup sastoji se u tome da na temelju analize vremenske dinamike rejtinga političkih stranaka neizravno zaključimo je li riječ samo o promjeni konjunktura na političkom tržištu ili valja pretpostaviti da je došlo do promjena u temeljnim političkim stavovima i orijentacijama. Drugi je pristup

* Josip Županov, redoviti član HAZU, profesor emeritus Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu.

¹Kao što se unutarnja struktura prirodnih tvari može brzo izmijeniti pod djelovanjem vrlo visokih temperatura i pritiska, tako se i temeljni stavovi mogu naglo izmijeniti u visoko turbulentnim vremenima. Primjerice, takve su se promjene stvarno i dogodile u drugoj polovici 1991. godine. Vidi: Županov, Josip "Mass Media and Collective Violence", *The Public*, Ljubljana, (1995.), Vol. II, No. 2, str. 77—84.

izravno ispitivanje političkih stavova. U ovom kratkom priopćenju služit će s oba pristupa, koliko mi to raspoloživi podaci dopuštaju.

DINAMIKA REJTINGA POLITIČKIH STRANAKA

Kao izvor podataka o rejtingu političkih stranaka, najprije onih najvećih: HDZ-a i HSLŠ-a, poslužit će mi redovne ankete što ih provodi tjednik "Globus". Pa što nam govore podaci iz tih anketa?

Ukratko, anketni podaci pokazuju sljedeći obrazac: neposredno nakon "Bljeska" naglo se i znatno povećava rejting vladajuće stranke, a opada rejting liberala, a i nekih drugih stranaka što su na donjem dijelu ljestvice popularnosti. No, kad se euforija malo stišala, dolazi do obrnutog kretanja: rejting HDZ-a polako opada s tendencijom prema prvotnom stanju, a rejting liberala se lagano povećava i također tendira prema prvobitnom stanju. Čini se da se taj temeljni obrazac ponavlja i poslije "Oluje", premda je neke oscilacije teško objasniti slučajnim pogreškama u uzorcima.² No, usprkos oscilacijama opći obrazac vrijedi.

Kako objasniti taj obrazac? Jedno je moguće objašnjenje da u hrvatskom biračkom tijelu postoje neke tvrde jezgre (hard cores), grupirane oko nekih temeljnih političkih stavova, i jedan amorfnu agregat bez čvrstih stavova i orijentacija: tvrda prohadezcevska jezgra i tvrda proliberalna jezgra, a možda i neke brojčano manje, tvrde jezgre na "ljevicu" i krajnjoj "desnici", koje će u analizi zanemariti. Glavnu jezgru amorfnog agregata čine neopredijeljeni, kojih ima od 20 do 30%. No tu spadaju i oni koji se bez dubljeg opredjeljenja izjašnjavaju čas za jednu, čas za drugu stranku i ponovo vraćaju u skupinu neopredijeljenih. Ukratko, taj agregat fluktuiraju, za razliku od tvrdih jezgara koje ne fluktuiraju. Ako je ta pretpostavka točna, onda bi se spomenuti obrazac mogao objasniti tako da se pod utjecajem nekih dramatskih događaja dio neopredijeljenih svrstava uz HDZ, a drugi dio napušta oporbene stranke (manje liberalne od drugih stranaka) i izjašnjava za HDZ. A kad se ti događaji stišaju, stanoviti broj napušta

²Tako se rejting HDZ-a i HSLŠ-a u razdoblju od 29. srpnja do 29. rujna kretao ovako:

Vrijeme ispitivanja	HDZ	HSLŠ
29.7. (prije "Oluje")	36,1	25,8
5.8.	46,0	27,2
7.8.	51,6	27,0
25.8.	50,1	15,6
27.8. (dan poslije vlaka)	56,9	22,9
8.9.	53,3	26,6
9.9.	51,5	26,3
29.9.	47,0	25,0

Izvor: *Globus International*, Zagreb

HDZ i vraća se oporbenim strankama ili neopredijeljenima. Ako bi se ovakvo hipotetično objašnjenje pokazalo točnim, to bi onda sugeriralo da nije riječ o radikalnim promjenama stavova i orijentacija biračkog tijela, već prije o promjenama izazvanim situacijom u političkoj konjunkturi.

Nažalost, "Globusove" ankete ne omogućuju nam da tu hipotezu provjerimo. Nije tu riječ samo o dvojbenuj prognostičkoj vrijednosti anketnih podataka,³ već ponajprije o tome što se rijetko kad daju podaci o broju neopredijeljenih. Osim toga, detaljnija analiza tih fluktuacija zahtijevala bi drukčiji plan istraživanja.

Stoga spomenuti obrazac dinamike rejtinga političkih stranaka možemo uzeti samo kao indicaciju da do neke veće promjene temeljnih stavova i orijentacija biračkog tijela vjerojatno nije došlo.

NEKI UVIDI U POLITIČKE STAVOVE I ORIJENTACIJE

U već spomenutom specijalnom istraživanju bio je postavljen ograničen broj pitanja o temeljnim političkim stavovima ispitanika. Nažalost, prilikom anketiranja i taj je ograničeni broj pitanja reduciran. Prikazat ću neke odgovore na preostala pitanja.

Rang	Problemi	% odgovora
1.	Reintegracija okupiranih područja	17,7
2.	Povratak prognanika i privredna obnova tih područja	16,4
3.	Zoupotrebe (ratno profiterstvo, korupcija, zloupotrebe vlasti i sl.)	11,6
4.	Životni standard	11,3
5.	Zapošljavanje i zaposlenost	10,2
6.	Nove investicije i privredni razvoj	9,1
7.	Razvoj demokracije i zaštita ljudskih prava	5,9
8.	Demografska obnova, povratak iseljenika	5,1
9.	"Moralna obnova"	4,2
10.	Nacionalno pomirenje i jedinstvo	3,3
11.	Obrazovanje i znanosti	3,3
12.	Regionalna i lokalna samouprava	1,9

³Iskazani postoci izračunati su tako da je ukupan broj opredijeljenih uzet kao 100 ("Globusova" standardna metodologija). Ako se kao 100 uzme cijeli uzorak, dobivaju se znatno manji postoci. Evo nekoliko ilustracija:

Vrijeme ispitivanja	HDZ		HSL	
	Stand.met.	Uzorak	Stand.met.	Uzorak
9.9.	51,5	40,2	26,3	19,8
25.9.	47,0	36,8	25,9	20,3

Tako je postavljeno pitanje o tome koji bi problemi trebali imati prioritet na dnevnom redu novoizabranog Sabora.

Prije bilo kakve interpretacije ovih podataka valja napomenuti da navedeni postoci izražavaju samo rangove prioriteta a ne i ocjene važnosti dotičnih problema na nekoj ljestvici. Ako izuzmemo prva dva prioriteta, što ih nameće sama situacija, neovisno o političkim stavovima, vidimo da su prilično visoko rangirani moralni i socio-ekonomski činitelji — nasuprot nekim mišljenjima izraženim u medijima da su sada zbog snažnog jačanja nacionalne homogenizacije ljudi spremni dati aboliciju ratnim profiterima i pljačkašima narodne imovine ili da su spremni potisnuti socijalno-ekonomska pitanja u zapećak. Naprotiv, vidimo da su na ljestvici prioriteta potisnuti nacionalno pomirenje i jedinstvo svih Hrvata (možda zato što ispitanici smatraju da je taj cilj već ostvaren?) i “moralna obnova”, tj. retraditionalizacija durštva. Nažalost, razvoj demokracije i ljudska prava još uvijek nemaju visok prioritet. Obrazovanje i znanost su u našem društvu tradicionalno pri dnu ljestvice prioriteta, i političkih elita i običnog puka (plebsa).⁴ Također, za oba ta činitelja je na dnu ljestvice i jedan vrlo moderan problem u suvremenim demokracijama — regionalna i lokalna samouprava.

Postavljeno je i pitanje što bi morali biti prioriteti prvoga mirnodopskog Sabora — dakle, onog iz 2000. godine. No, budući da smo tim pitanjem ipak zatražili od ispitanika da zavire u “kristalnu kuglu”, nismo im ponudili listu od 12 problema, već smo probleme saželi u četiri šire skupine. Evo rezultata.

Rang	Tematika	% glasova
1.	Ekonomsko-socijalna (investicije, zapošljavanje, standard)	46,4
2.	Nacionalna (demografska obnova, nacionalno jedinstvo)	19,2
3.5.	Politička i humanitarna (razvoj demokracije, zaštita ljudskih prava)	14,4
3.5.	Moralna (zloupotreba vlasti, korupcija, privredni kriminal i sl.)	14,4

Naravno, brojke se ne mogu uspoređivati. Ali očito je da ekonomsko-socijalni problemi dobivaju apsolutnu prevagu nad svim drugim problemima, a političko-humanitarni se problemi izjednačuju s moralnim problemima. U

⁴Ovaj autor se već dulje vrijeme bavi pitanjem marginalizacije znanja i znanosti u hrvatskom (i ne samo hrvatskom) društvu. Vidi: “Znanje, društveni sistem i ‘klasni interes’”, *Naše teme*, 7—8, 1983., str. 1048—1054; *Sociologija i samoupravljanje*, drugo dopunjeno izdanje, Zagreb, 1987., str. 139—156; “Zašto je zatajila nova klasa?”, *Hrvatsko gospodarstvo*, veljača 1995.; *Poslije potopa*, Globus, 15. Zagreb, 1995., poglavlje (Znanost i politika), osobito str. 201—204.

nacionalnoj tematici vjerojatno prevladavaju demografski problemi. Ukratko, ispitanici bi željeli da se mirnodopski hrvatski parlament, s obzirom na "dnevni red", izjednači s današnjim parlamentima zapadnih demokracija.

Posebno su zanimljivi odgovori na pitanje o tome koje bi interese trebale zastupati stranke u Saboru.

Interesi	% glasova
Isključivo nacionalni (državni) interesi	32,7
Na prvom mjestu nacionalni ali uz njih i partikularni interesi (interesi društvenih staleža, regija, etničkih zajednica i sl.)	45,4
Na prvom mjestu partikularni interesi	13,8
Ne zna	8,1

Nacionalna homogenizacija priznaje samo jedan interes (nacionalni ili državni), jer on navodno uključuje sve zasebne interese. Trećina ispitanika doista i zastupa takav stav, ali je ipak najviše onih koji, doduše, priznaju primat nacionalnih interesa ali njima uz bok stavljaju i partikularne interese. Znatno je manji, ali nije zanemariv, broj onih koji na prvo mjesto stavljaju partikularne interese.

U vezi s tim nije nezanimljivo što ispitanici misle o lobiranju pojedinih interesnih grupa u Saboru.

Stavovi prema lobiranju	% glasova
Lobiranje je dio demokratskog procesa i treba ga zakonski regulirati	25,0
Lobiranje nije potrebno, ali ga ne treba zabraniti	34,8
Lobiranje je potencijalno štetno za nacionalni interes, pa bi ga trebalo zabraniti	23,5
Ne zna	16,8

Vidimo da su ispitanici, kad je riječ o partikularnim interesima, podijeljeni u mišljenjima.

Ali najviše će nam o temeljnim političkim orijentacijama reći dva pitanja: (1) recepcija europskih vrijednosti i standarda i (2) percepcija hrvatske političke zajednice.

Teško je komentirati ove odgovore, jer nemamo podataka o prihvaćanju europskih vrijednosti i standarda na startu hrvatske države kad je vladala euforija brzog "puta u Europu", pa ne znamo je li došlo do procesa erozije tih vrijednosti koji je, možda, kulminirao krvavom blamažom kod Žepe i Srebrenice. Ili je usprkos naivnoj euforiji stvarno prihvaćanje bilo ograničeno kao i danas, ali je besprincipijelna politika "međunarodnih

čimbenika” zaustavila njihovu daljnju recepciju. Čini se da danas prevladava stav: ugledati se na političke činitelje u zapadnim zemljama kojima su demokracija i ljudska prava samo instrument nacionalne politike. Je li to glavni proizvod realističkog “socijalnog učenja” (social learning) u posljednje dvije — tri godine — teško je reći kad o tome nema nikakvih empirijskih podataka.⁵ Čini se da se ovi podaci mogu bolje objasniti hipotezom jednog (d)evolucionog procesa, negoli hipotezom naglog preokreta izazvanog kombinacijom Žepe i Srebrenice s “Olujom”. Ukratko, moderne političke vrijednosti nisu odnijele prevagu, ali ni revitalizacija tradicionalnih vrijednosti. Prevladavaju politički pragmatizam zajedno sa skepsom (57,0%).

Europske vrijednosti i standardi	% glasova
Recepcija potpuna (“prihvatiti i dosljedno provoditi”)	21,1
Recepcija selektivno-pragmatička (“samo one vrijednosti i standarde koji odgovaraju hrvatskom nacionalnom interesu”)	39,9
Rezerviran stav (“jer su ta načela u posljednje četiri godine ozbiljno kompromitirana”)	17,1
Uopće se ne prihvaćaju (“treba obnoviti naše tradicionalne vrijednosti i standarde i na njima temeljiti budući razvoj”)	19,0
Ne zna	2,9

No usprkos tome, čini se da moderne vrijednosti ipak imaju bolju šansu. Na to upozoravaju odgovori na pitanje o tome kako ispitanici percipiraju hrvatsku državnu zajednicu.

⁵Premda nema nikakvih empirijskih podataka o eroziji europskih vrijednosti i standarda u Hrvatskoj u posljednje četiri godine (barem koliko je meni poznato), bilo bi pravo čudo da do toga nije došlo. Ne mislim da je glavni činitelj u tom procesu bio “konceptualni nesporazum” između Hrvatske i zapadnog svijeta (demokracija zasnovana isključivo na pravima pojedinca versus kolektivni identitet), pa čak ni gruba prevaga sirovih geopolitičkih i njima srodnih nacionalnih interesa većih i manjih “međunarodnih čimbenika” nad “visokim načelima” i idealima. Mislim da je najviše štete recepciji demokratskih vrijednosti i standarda — ne toliko kad je riječ o političkim elitama već o puku (demosu) — nanijelo kontraproduktivno propagiranje tih načela. Na primjer, kad se na ponovljena granatiranja civilnih kuća u Zadru i Šibeniku (što je flagrantna povreda međunarodnog humanitarnog prava) reagiralo potezanjem prava i zaštite srpske manjine (uz podignut kažiprst), to je bila efikasna kontrapropaganda upravo onih načela koja su se, navodno, željela promicati. Nije to jedini primjer-ilustracija — mogao bih navesti i druge, pa i najnovije. Čini se da su vjerojatni negativni efekti takvoga “misionarskog” djelovanja ostali izvan vidnog polja i tako perceptivnog i objektivnog promatrača hrvatske scene kao što je Alain Finkelkraut. Vidi: “Identite et memoire”, *Migracijske teme*, 3—4, 1994., str. 201—206.

Percepcija hrvatske državne zajednice	% glasova
Tradicionalna ("kao velike obitelji, u kojoj nesuglasja i razmirice rješava državni poglavar)	17,5
Moderna ("kao složen mozaik različitih skupina i interesa, u kojem se sukobi interesa uskladuju u višestranačkom Saboru")	64,4
Ne znam	18,1

Ne znamo kakva je bila percepcija hrvatske političke zajednice u startnom razdoblju, no ako je bilo nekih promjena, one su sigurno na crti prihvatanja modernog koncepta. Taj koncept ne može objasniti sadašnju političku konjunkturu.

U zemljama u tranziciji, gdje je višestranačka demokracija dočekan kao princ iz bajke, osjeća se određeni "zamor" demokracije, razočaranje sa strankama i stranačkom demokracijom. Postoji li nešto slično u Hrvatskoj? Stanovit prvi uvid u to daju odgovori na tri pitanja.

Prvo pitanje odnosilo se na najbolji sustav narodnog predstavnštva.

Najbolji sustav	% glasova
Višestranački parlament	60,6
Sustav gdje jedna svenarodna stranka ima apsolutnu većinu u parlamentu	10,7
Korporativni sustav (izravno predstavnštvo staleža i udruga a ne preko političkih stranaka)	8,2
Nijedan sustav nije dobar	9,0
Ne zna	11,5

Obratite pozornost da sustav kojem, čini se, teži vladajuća stranka, prihvaća svega desetina ukupnog uzorka. Višestranačka demokracija je nesumnjivo glavna opcija.

Drugo je pitanje bilo, je li Hrvatskoj uopće potreban parlament.

Modaliteti odgovora	% glasova
DA — radi usklađivanja različitih interesa u društvu	46,0
DA — radi održanja tradicije (Sabora)	6,9
DA — radi uključenja u europske integracije	15,2
DA — radi reprezentacije države u inozemstvu	15,0
NE — jer Predsjednik može uz pomoć Vlade donositi sve ključne odluke na dobrobit hrvatskog naroda i države	6,5
Ne zna	10,4

Ponovo vidimo da je višestranački parlamentarizam glavna opcija ispitanika (i vjerujem biračkog tijela).

Treće se pitanje odnosilo na motivacije saborskih zastupnika.

Motivacije zastupnika	% glasova
Ispuniti očekivanja birača	54,6
Održati i poboljšati osobni imidž u javnosti	17,5
Realizirati neke osobne interese (materijalne i nematerijalne)	21,0
Ne zna	6,9

Odgovori mi se čine preoptimističkim jer prevladavaju “altruističke” motivacije, premda ni “egoističke” motivacije nisu zanemarive. Možda su ispitanici više imali u vidu “ono što bi trebalo biti”, negoli “ono što stvarno jest”. Ako je ovo percepcija stvarnih motiva sabornika, onda je ona mnogo ružičastija od one u Sloveniji.⁶ Usput rečeno, ispitanici su skloni “kazniti” zastupnika koji iznevjeri očekivanja. Na primjer, 52,2% ne bi glasovali za kandidata koji je u tijeku mandata promijenio stranku jer takvu promjenu smatraju prijevarom birača. Svega 21,8% bi za nj ipak glasovalo, ovisno o izbornom programu, a 26,0% o tome nema mišljenja.

Na kraju ću izdvojiti još jedno pitanje koje nam može poslužiti kao svojevrsno kontrolno pitanje — pitanje o zaslugama stranaka u obrani i razvoju hrvatske države. Evo kako ispitanici ocjenjuju njihove zasluge.

⁶Vidi studiju Danice Fink-Hafner, “Antistrankarsko obćutje ob demokracijskom preходу — Slovenija v primerjavi s drugimi postsocialističnim državami”, Niko Toš, ur., *Slovenski izziv II*, Ljubljana, 1994., Fakulteta za družbene vede, str. 181—204. Posebno upozoravam na rezultate longitudinalnog istraživanja slovenskog javnog mnijenja prikazane u Tablici 4:

	jun 1991.	dec. 1991.	marec 1992.	nov. 1992.
Stranke služijo le interesom svojih voditeljev	32,1	36,1	41,4	56,6

Premda se pitanje u našoj anketi odnosilo na motivacije (interese) zastupnika a u slovenskim anketama na interese stranaka (odnosno njihovih čelnika), pa ti podaci nisu sasvim usporedivi, ipak je indikativno da gotovo isti postotak Slovenaca vidi egoistične motivacije političara koliki postotak Hrvata vidi altruistične motivacije svojih političara. Spomenuta studija inače jasno ukazuje na “zamor” parlamentarne demokracije u postsocijalističkim zemljama.

Zasluge	% glasova
Najveće su zasluge HDZ-a	32,1
Najveće zasluge ali i najveće pogreške valja pripisati HDZ-u	23,7
Pogreške HDZ-a su veće od zasluga	8,7
Sve su stranke zaslužne, neke više a neke manje	28,4
Ne zna	5,6

U čemu je značenje ovog pitanja? Poznato je iz sociologije kolektivnog ponašanja da u svim oblicima kolektivnog ponašanja veliku ulogu igraju emocije (neki čak govore o “emocionalnoj zarazi” — emotional contagion). To vrijedi i za nacionalnu euforiju. A emocije dovode do “suženja svijesti”, odnosno do smanjenja čovjekovih kritičkih sposobnosti.⁷ Moglo se stoga očekivati da će do toga doći i u euforiji nakon “Oluje” i da će se to izraziti, između ostaloga, i u procjenjivanju zasluga političkih stranaka, u prvom redu HDZ-a. Prikazani odgovori ne potvrđuju takvu teorijsku pretpostavku. Istina, istraživanje je izvršeno mjesec dana nakon “Oluje”, ali svega desetak dana nakon putovanja prvog vlaka u Split, koje se cijeli dan vrtjelo na televiziji.

NEKE INDIKACIJE UMJESTO ZAKLJUČKA

Prikazani anketni rezultati upućuju na ovakve zaključke:

(1) da nacionalni (državni) interesi nisu naprosto progutali partikularne interese u hrvatskom društvu;

(2) da socio-ekonomski problemi i danas zauzimaju važno mjesto na listi prioriteta hrvatskih građana, a da će nastupom mira izbiti na prvo mjesto;

(3) da “moralna bomba”,⁸ koje se otkucavanje jasno čulo u dramatičnim saborskim raspravama u jesen 1994., nije demontirana — naprotiv!

⁷Vidi: Leonard Broom i Philip Selznick, *Sociology*, third edition, Harper i Row, 1963., ch. 8.

“Emotional contagion is found in a wide range of related phenomena, including crowd behavior, panics, bank runs, collective hallucinations, crazes and *esprit de corps*. These phenomena ... show a *common mood*, a state of mind affected by emotion ... Glavni psihološki procesi u takvim kolektivnim situacijama su: *heightened suggestibility*, *heightened stimulation* i *homogeneity of experience*”. Važne konzekvencije prvog procesa su: *“emotional tension narrows the field of consciousness”* i *“the loss of critical ability”*, *op.cit.*, str. 257–258.

⁸Metaforu “moralne bombe” prvi je upotrijebio ovaj autor potkraj 1994. (u časopisu *Erasmus*). Vidi: *Poslije potopa*, *op.cit.*, 9. poglavlje.

(4) da se biračko tijelo ne sastoji od samih naivaca koji su spremni kupiti ama baš sve što im političari i mediji ponude na prodaju;

(5) da većina ustraje na načelima višestranačke demokracije i nije voljna prihvatiti nekakav populistički jednopartizam;

(6) da pretežna većina prihvaća modernu koncepciju hrvatske političke zajednice, iako je međunarodna politika u "balkanskoj krizi" možda bitno usporila recepciju europskih vrijednosti i standarda.

Iz toga bi se mogla izvući dva općenitija zaključka.

Prvo, veliki plimni val što su ga uzgibali "Bljesak" i "Oluja" vjerojatnije je samo nova politička konjunktura, negoli izraz temeljnih promjena u političkim stavovima i orijentacijama birača.

Drugo, usprkos tome što se politički stavovi, na nekim dimenzijama, nalaze na pola puta između tradicionalizma i modernizma (što je i logično u zemlji koja je u drugoj polovici stoljeća doživjela, kao i druge eksocijalističke zemlje, polumodernizaciju)⁹, šanse za razvoj hrvatske demokracije na crti višestranačja u mirnodopskom razdoblju nisu loše, barem koliko to ovisi o stavovima i orijentacijama hrvatskih birača.¹⁰

⁹Ono što Latinka Perović naziva "modernizacija bez modernosti" (u intervjuu beogradskom časopisu *Republika*, VI, br. 103) ja nazivam "komunistička polumodernizacija". *Poslije potopa, op.cit.*, str. 130.

¹⁰Razvoj demokracije u budućnosti neće ovisiti samo o političkim stavovima birača već i o drugim činiteljima, među njima i o nekim egzogenim faktorima koje nije moguće sada predvidjeti. No valja uzeti u račun i neke socijalne mehanizme koji bi mogli blokirati razvoj. Takav je mehanizam, na području ekonomije, Duesenberryjev "ratchet effect" (doslovno, efekt zapinjača) (James Duesenberry, *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1952., str. 115). Taj se efekt može jednostavno objasniti tako da kad neki oblik ponašanja stekne "vlastiti život" da će se on nastaviti i u budućnosti — za dobro ili za zlo — čak i ako se realna situacija, u kojoj je takvo ponašanje nastalo, promijenila (v. Albert O. Hirschman, *Un certain penchant a l'autosubversion*, Fayard, Paris, Fayard, str. 326–327). No postoje i mehanizmi da se ponekad stavi "kola ispred konja". Takav je mehanizam poznat u socijalnoj psihologiji kao "kognitivna disonanca" (L. Festinger i J.M. Carlsmith, "Cognitive Consequences of Forced Compliance", *Journal of Abnormal Social Psychology*, 1959., 58, str. 203–210). Festinger i njegova škola dokazali su da se može sasvim dobro prihvatiti određeni način djelovanja (npr., zbog nekog slučajnog događaja) i naknadno steći stavove koji su "neophodan uvjet" takvog djelovanja. Na toj crti razmišljanja mogla bi se parafrazirati jedna ideja Helmuta Dubiela pa reći, da će razvoj demokracije više ovisiti o političkoj praksi negoli o suglasnosti o "temeljnim načelima". Ukratko, razvoj demokracije ne treba sagledavati u determinističkoj, već u posibilističkoj perspektivi.

Josip Županov

*RECENT DEVELOPMENTS ON CROATIAN POLITICAL
MARKET: A CONJUNCTURE OR A RADICAL CHANGE
OF POLITICAL ATTITUDES?*

Summary

According to the regularly conducted polls by "Globus", political rating of HDZ significantly increased after the military actions "Flash" and "Storm" while those of liberals and other parties decreased. On the basis of certain assumptions, the author concludes that this does not indicate a radical change in political attitudes and orientations of the electoral body; the changes have been caused by political conjuncture. The research has shown that political attitudes are halfway between traditionalism and modernism and that the prospects for the development of democracy in Croatia once peace has been established are notable.